

1912 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 2012, Ε.Γ.Ε.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΑΛΚΑΝΙΑ 1913-2011

Εκατό Χρόνια Θύελλες και Χίμαιρες

Ν. ΜΕΡΤΖΟΣ
Σ. ΣΦΕΤΑΣ
Ι. ΖΟΥΚΑΣ

Μ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ
Σ. ΔΟΡΔΑΝΑΣ
Η. ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΟΣ – ΑΛΒΑΝΙΑΣ

«Στα τέλη του 20ού αι. ο κόσμος μιλούσε για τα Βαλκάνια σαν να υπήρχαν ανέκαθεν. Διακόσια χρόνια νωρίτερα δεν είχαν ακόμα γεννηθεί».¹ Με αυτή τη φράση ο Mark Mazower μας εισάγει στον κόσμο των ονομάτων αλλά και στον πολυμορφικό καθρέπτη που διαμορφώνει η περίοδος συγκρότησης των εθνικών κινήματων στην Νοτιοανατολική Ευρώπη.² Η αφήγηση ως προς τον «άλλο» κατά την εξεταζόμενη περίοδο περιλαμβάνει τις κρατικές πολιτικές, όπως εκδηλώνονται με τη διπλωματία και την ενίσχυση δικτύων αλληλέγγυων με την προώθηση των εθνικών προγραμμάτων, καθώς και την εκφορά λόγου στο δημόσιο χώρο. Οι διαφορετικές μεθοδολογικές προτάσεις στη θεωρία των διεθνών σχέσεων στις αρχές του 21ου αι. είτε στη βάση του ορθολογισμού ([νέο-]ρεαλισμός, [νέο-]φιλελευθερισμός, [νέο-]μαρξισμός) είτε του κοινωνικού κονστрукτιβισμού ή των εναλλακτικών προσεγγίσεων (μεταξύ άλλων μεταμοντερνισμός και μετα-αποικιοκρατική θεώρηση) ασχολούνται κατά μεγάλο μέρος με τις πολιτικές των εθνικών κρατών.³ Η έννοια των περιφερειακών εντάσεων χρησιμοποιείται σε περιβάλλον όπου αυξάνονται οι διασυνδέσεις μεταξύ των κοινωνιών κατά τρόπο ώστε να υπάρχει μία μεγαλύτερη αλληλεπίδραση ανθρώπων και κοινωνιών.

Ιστοριογραφικά ως προς την εξέλιξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων καταγράφεται μια αξιολογή βιβλιογραφική παραγωγή. Διαπιστώνονται συνέχειες και ασυνέχειες στη σχετική θεματολογία, οι οποίες συνδέονται με την ανάλογη πολιτική συγκυρία, κυρίως την περίοδο του Ψυχρού πολέμου αλλά και την αντί-

1. Μαρκ Μαζάουερ, *Τα Βαλκάνια*, μτφρ. Κωνσταντίνος Ν. Κουρεμένος, Αθήνα 2002, σ. 25.

2. Για τις ιστορικές περιπέτειες του όρου «Νοτιοανατολική Ευρώπη» βλ. Maria Todorova, *Βαλκάνια, η Δυτική φαντασίωση*, Πρόλογος – επιμέλεια: Πασχ. Κιτρομηλίδης, μτφρ. Ιουλία Κολοβού, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 65-98 και ιδιαίτερα σσ. 79-85 και Vesna Goldsworthy, *Ruritania. Ανακαλύπτοντας τα Βαλκάνια*, Επιστημονικός συνεργάτης: Σπυρ. Σφέτας, μτφρ. Ειρ. Μητούση, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 27-43 και ιδιαίτερα σ. 37.

3. Για μια σύντομη παρουσίαση των κυριότερων θέσεων των συγκεκριμένων θεωριών βλ. John Baylis – Steve Smith (επιμ. με τη βοήθεια της Patricia Owens), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής. Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, Επιμέλεια ελληνικής έκδοσης – πρόλογος: Κ. Υφαντής, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 39-56.

στοιχη μεταψυχροπολεμική. Η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία ασχολήθηκε ιδιαίτε-
ρως με τις εθνικές αφηγήσεις και με θέματα πολιτικής και διπλωματικής, κυρί-
ως, ιστορίας, ενώ σχετικά πρόσφατα θίγονται ζητήματα με τη χρήση μεθοδολο-
γικών εργαλείων από το χώρο των μειονοτικών και διασπορικών σπουδών. Πα-
ράλληλα αναπτύσσεται και μια ιστοριογραφία με μη αυστηρά επιστημονικά κρι-
τήρια, η οποία συχνά προωθεί εθνικιστικές επιδιώξεις. Στα τέλη του 20ού αι.
αλλά και ιδιαίτερα την πρώτη δεκαετία του 21ου αι. γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη
και ο χώρος της δημόσιας ιστορίας.⁴

Η συγκεκριμένη ανακοίνωση δεν φιλοδοξεί να προσκομίσει και να μελετή-
σει νέο αρχειακό υλικό στην ερευνητική κοινότητα, αλλά να αποτελέσει μια δι-
αφορετική ανάγνωση σε ορισμένες πτυχές των όσων γνωρίζουμε. Προτείνεται η
χρήση μιας περιοδολόγησης, ακολουθώντας τις εξελίξεις στη διεθνή πολιτική
αλλά και στην αλβανική, κυρίως, ιστορία και έχοντας υπόψη τη σχετικότητα
των τομών στην ιστορική διαδικασία. Σαφώς μπορεί να υπάρξουν τομές ή υπο-
περίοδοι στη συγκεκριμένη κατηγοροποίηση, οι οποίες σηματοδοτούνται από
γεγονότα, όπως η αναγνώριση του αλβανικού κράτους από την ελληνική κυβέρ-
νηση ή η αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων των δύο κρατών από την ελλη-
νική χούντα των συνταγματαρχών. Επίσης, τα ζητήματα προς διερεύνηση δεν
εξαντλούνται αυστηρά στα όρια μιας περιόδου, καθώς συνήθως διαπερνούν τις
λογικές και των άλλων προς εξέταση περιόδων, ούτε τα προβλήματα ταυτίζο-
νται με συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο και αρκετά συχνά είναι δύσκολο να δια-
κριβώσει κανείς με ακρίβεια την ενδεχόμενη έναρξη ή λήξη ενός ιστορικού φαι-
νομένου. Παρά ταύτα η περιοδολόγηση κρίνεται χρήσιμη, καθώς μετά από έναν
περίπου αιώνα ταυτόχρονης ύπαρξης και γειτνίασης των δύο κρατών θεωρούμε
ότι πρέπει να υπάρξει προσπάθεια αναστοχασμού, η οποία να μη βασίζεται σε
μια γραμμική αντίληψη της Ιστορίας. Στη συγκεκριμένη αναζήτηση η πρώτη
φάση περιλαμβάνει την περίοδο από τη συγκρότηση του αλβανικού κράτους
μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η δεύτερη, αρκετά μικρότερη – σε διαφορετική
προοπτική θα μπορούσε να αποτελέσει ενότητα με την προηγούμενη ή μέρος
της επόμενης –, είναι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η τρίτη αφορά την κομμουνι-
στική – «σοσιαλιστική» περίοδο στην Αλβανία και η τέταρτη τη μεταψυχροπο-

4. Μια πρώτη ιστοριογραφική αποτίμηση βλ. και Ηλ. Γ. Σκουλίδας, «*Η δύσκολη γειτο-
νία*»: *Ελλάδα και Αλβανία στη δεκαετία του 1940. Μία ιστοριογραφική προσέγγιση*», στο Β.
Δαλκαβούκης – Ελ. Πασχαλούδη – Ηλ. Σκουλίδας – Κατ. Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη
δεκαετία του 1940. Από τον λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*,
Θεσσαλονίκη - Αθήνα 2012, σσ. 379-398.

λεμική. Υπήρξε έως πρόσφατα μικρή σχετικά ιστοριογραφική παραγωγή για την τρίτη περίοδο – για διαφορετικούς λόγους σε Ελλάδα και Αλβανία, ενώ η τέταρτη περίοδος αποτελεί ακόμα, όπως ίσως είναι ευνόητο, προνομιακό επίπεδο άλλων κοινωνικών επιστημών, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία και η πολιτική επιστήμη. Το αντικείμενο της ανακοίνωσης περιορίζεται στις πολιτικές επιλογές και πράξεις των κρατικών ελίτ, καθώς, στον βαθμό που αντιλαμβάνονται και εξυπηρετούν τα κρατικά συμφέροντα των κρατών τους, αποτελούν τους εκφραστές της περιφερειακής έντασης στην περιοχή.

Ως προς την περίοδο πριν τη συγκρότηση του αλβανικού εθνικού κράτους, σε πολιτικό επίπεδο, κυρίως κατά το 19ο αι., το κυριότερο πρόβλημα στις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών υπήρξε η διεκδίκηση της ίδιας, ουσιαστικά, γεωγραφικής περιοχής: τα εδάφη του βιλαετίου Ιωαννίνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η συγκρότηση των εθνικών κινημάτων στα Βαλκάνια την ίδια περίοδο ανέδειξε τη διεκδίκηση της αρχαιότητας της παρουσίας στον χώρο και την οικειοποίηση του παρελθόντος ως βασικά χαρακτηριστικά του λόγου των διανοητικών ελίτ. Επακόλουθα, στο συγκεκριμένο πλαίσιο η «Αλβανία», διακρινόμενη σε Άνω και Κάτω, ή Ιλλυρία και Ήπειρο, είχε ως νότια σύνορα ενίοτε τις όχθες του ποταμού Αώου (Βογιούσα/Βγιόσα) και συχνότερα τον Αμβρακικό κόλπο, ενώ η «Ήπειρος», αποτελούμενη από την Παλαιά και τη Νέα (η τελευταία ξεκινούσε είτε νότια είτε βόρεια από την περιοχή της Χειμάρρας ανάλογα με τον συγγραφέα), είχε τα βόρεια σύνορά της, συνήθως έως τον ποταμό Σκούμπι (Γενούσο).⁵ Γεωγράφοι και εθνολόγοι του 19ου και του 20ού αι., σε κείμενα και στο σχεδιασμό χαρτών, στηρίχθηκαν σε προϋπάρχουσες συλλήψεις.

Η συγκατοίκηση Ελλήνων και Αλβανών, κατά κύριο λόγο των χριστιανών ορθοδόξων, στην Οθωμανική αυτοκρατορία στις ίδιες διοικητικές περιφέρειες, κυρίως στο βιλαέτι Ιωαννίνων αλλά και στο αντίστοιχο του Μοναστηρίου (Βιτώλια), διαμόρφωσε μια οικονομική ενότητα ταυτιζόμενη, ενίοτε με αποκλίσεις, και με το γεωγραφικό χώρο νότια του Σκούμπι. Η ελληνική γλώσσα αποτελούσε *lingua franca* στο δημόσιο χώρο, ενώ πρέπει να σημειωθεί και η ίδρυση ελληνικών εκπαιδευτηρίων, η οποία συνέτεινε στη διαμόρφωση ελληνόφωνων ελίτ. Επίσης, οι χριστιανοί ορθόδοξοι Αλβανοί ανήκαν, όπως και οι ομόθρησκοί τους

5. Βλ. Μιχ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σσ. 27-34· Β. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. 1 (1897-1918), Αθήνα 1995, σσ. 11-14.

Έλληνες, στο *millet* των Ρωμιών (*rum millet*) υπό τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.⁶

Μετά τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους η ελληνική πολιτεία προσπάθησε να προσεταιρισθεί σημαίνοντες Αλβανούς. Κατά τη διάρκεια της Ανατολικής κρίσης (1875-1878), η οποία αποτελεί ορόσημο για τις πολιτικές πραγματικότητες στα Βαλκάνια, υπήρξαν ίσως οι σημαντικότερες επαφές.⁷ Τις επόμενες δεκαετίες η πρόταση δημιουργίας ενός δυαδικού ελληνοαλβανικού βασιλείου με ηγεμόνα τον Γεώργιο Α΄, κατά το πρότυπο της Αυστροουγγαρίας, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής σε Έλληνες, υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας. Η αποτυχία των επαφών των διαφόρων εκπροσώπων κατά τα τέλη του 19ου αι. και τις αρχές του 20ού αι. ήταν αρκετά πρόδηλη, καθώς η προώθηση των εθνικών προγραμμάτων αποτέλεσε την κυρίαρχη επιλογή στις πολιτικές ελίτ και των δύο λαών.⁸

Παράλληλα, οι θεωρίες σχετικά με τους Αλβανούς που αναπτύσσονται στον ελληνικό δημόσιο λόγο κατά το 19ο αι. και τις αρχές του 20ού αι. εμπεριέχουν τα ακόλουθα σχήματα:

(α) Οι Αλβανοί ανήκουν σε διαφορετική φυλή, αλλά δεν αποτελούν ξεχωριστό έθνος. Η ουσία του επιχειρήματος του Κ. Παπαρρηγόπουλου⁹ είναι ότι το

6. Για το εκκλησιαστικό ζήτημα μεταξύ άλλων βλ. Stavro Skendi, «The Millet System and Its Contribution to the Blurring of Orthodox National Identity in Albania», στο Β. Braude – Β. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, τ. Ι: The Central Lands, Νέα Υόρκη - Λονδίνο 1982, σσ. 243-257· Konstantinos Giakoumis, «The Orthodox Church in Albania under Ottoman Rule (15th - 19th century)», στο Oliver Jens Schmitt (επιμ.), *Religion und Kultur im albanischsprachigen Südosteuropa*, Frankfurt am Main 2010, σσ. 69-110· Γιάννης Γιανουλόπουλος, «Έχω μια αδελφή κουκλίτσα αληθινή...». *Οι ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1946) και η προϊστορία τους*, Αθήνα (υπό έκδοση), κυρίως σσ. 7-10.

7. Βλ. μεταξύ άλλων Shkëlzen Raça, *Marrëdhëniet Shqiptar – Greke 1829-1881*, Πρίστινα 1990· Ευ. Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό ζήτημα 1875-1881. Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2001 και Ηλίας Γ. Σκουλίδας, *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19ο αιώνα: Πολιτικές επιδιώξεις και θεωρήσεις (1875-1897)* (αδημ. διδακτ. διατριβή), Ιωάννινα 2001.

8. Για τις ελληνικές πολιτικές κινήσεις στις αρχές του 20ού αι. βλ. Β. Κόντης, *Εναισθητες ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20ό αι.*, Θεσσαλονίκη 1994· Έλευθ. Ι. Νικολαΐδου, *Η αλβανική κίνηση στο βιλαέτι Ιωαννίνων και η συμβολή των λεσχών στην ανάπτυξη της (1908-1912)*, Ιωάννινα 1984· Χρ. Πιτούλη-Κίτσου, *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Αθήνα 1997.

9. Βλ. και Νίκος Σιγάλας, «"Ελληνισμός" και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός», *Τα Ιστορικά* 34 (2001) 3-70.

έθνος αποτελεί μία κοινότητα αισθημάτων, συμφέροντα – επιδιώξεις αλλά και γλώσσα. Τη σχέση των δύο γλωσσών, ελληνικής και αλβανικής, προσπαθούν να «γεφυρώσουν» τα επιχειρήματα μεταξύ άλλων των Παναγιώτη Κουπιτώρη και Κωνσταντίνου Βάμβα.

(β) Οι Αλβανοί ανήκουν στο ελληνικό έθνος, δεν είναι Οθωμανοί. Η «κατασκευή» της κοινής δράσης, Ελλήνων και Αλβανών, εξασφαλίζεται με την οικειοποίηση μορφών του παρελθόντος, όπως ο Πύρρος και ο Σκεντέρμπεης (σημειώνουμε τη διαφωνία Παπαρρηγόπουλου και Μαργαρίτη Δήμιτσα (1876), σχετικά με την ενδεχόμενη σλαβική καταγωγή του Σκεντέρμπεη). Η κοινή θρησκεία των μουσουλμάνων Αλβανών με τους Οθωμανούς δε σήμαινε ότι οι Αλβανοί ήταν Οθωμανοί.

(γ) Η Αλβανία δεν μπορεί να αποτελέσει ξεχωριστό κράτος. Ενδεικτικές είναι οι προσπάθειες δημιουργίας δυαδικού βασιλείου με ηγεμόνα το Γεώργιο Α΄.¹⁰

(δ) Η καλύτερη προοπτική κρατικής υπόστασης για τους Αλβανούς είναι η ελληνική. Η προοπτική αυτή ατονεί με τους Βαλκανικούς Πολέμους, καθώς η αντίληψη της συνύπαρξης με τους μουσουλμάνους Αλβανούς υποχώρησε μετά την πρώτη δεκαετία του 20ού αι.¹¹

Επιπρόσθετα, επισημαίνουμε την ανάδειξη των πελασγικών θεωριών στα μέσα του 19ου αι., αρχικά από Ευρωπαίους διανοούμενους. Οι θεωρίες αυτές σχετίζονται με τα επιχειρήματα της απόδειξης στη «συνέχεια» στον χώρο. Οι θεωρίες χρησιμοποιήθηκαν ως στοιχείο απόδειξης της σχέσης των δύο λαών, Ελλήνων και Αλβανών, και σε κάποιες περιπτώσεις απέναντι στις επιδιώξεις του πανσλαβισμού.

Την ίδια περίοδο, στο δημόσιο λόγο, οι αλβανόφωνοι πληθυσμοί του ελληνικού βασιλείου, οι Αρβανίτες, αντιμετώπιστηκαν αρχικά στο πλαίσιο εθνοφυλετικών θεωριών ως «εθνικώς άστεγοι»¹² και σύμφωνα με Έλληνες λογίους,

10. Βλ. Léonidas Embirikos, *Histoire de la langue albanaise en Grèce de la creation de l'État hellénique jusqu' à nos jours*, Diplôme de l' EHESS (αδημοσίευτο), Παρίσι 2002, όπου και δύο σχέδια συντάγματος του σχεδιαζόμενου ελληνοαλβανικού κράτους.

11. Για την περαιτέρω ανάλυση των θεωριών αλλά και τις «προσλήψεις» των Ελλήνων για τους Αλβανούς βλ. Β. Κ. Γούναρης, «Σύννοικοι, θυρωροί και φιλοξενούμενοι: διερευνώντας τη «μεθόριο» του ελληνικού και του αλβανικού έθνους κατά τον 19ο αιώνα», στο Π. Βουτουρή – Γ. Γιωργής (επιμ.), *Ο Ελληνισμός στον 19ο αιώνα. Ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις*, Αθήνα 2006, σσ. 38-54· Β. Κ. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 2007.

12. Για τη σύνδεσή τους με τους ιδεολογικούς προβληματισμούς των Ελλήνων βλ. Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988.

εντάχθηκαν στο σχήμα της ελληνικής ιστορίας ως συστατικό φύλο του ελληνικού έθνους. Μεταγενέστερα, οι Αρβανίτες της Ελλάδας αποτέλεσαν «όχημα» του ελληνικού επεκτατισμού για την προσέγγιση των Αλβανών, ιδιαίτερα των μουσουλμάνων.¹³ Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι οι δύο έννοιες «Αλβανός» και «Αρβανίτης» μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους δήλωναν κατ' ουσίαν τον αλβανόφωνο εντός και εκτός ελληνικών συνόρων και ανεξάρτητα από τη θρησκεία, με κάποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις ανάλογα με τη χρονική συγκυρία.¹⁴

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913) διαμόρφωσαν νέες πραγματικότητες. Η Ελλάδα πραγματοποιεί την εδαφική της επέκταση στην «Ηπειρο» και στη «Μακεδονία» και κατά συνέπεια σημαντικοί χριστιανικοί πληθυσμοί εντάσσονται στο ελληνικό κράτος. Παράλληλα αλβανοί ακτιβιστές διακήρυξαν την ανεξαρτησία της «Αλβανίας» στον Αυλώνα (28 Νοεμβρίου 1912). Η συνθήκη του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913), η οποία και σηματοδοτεί το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου εξουσιοδότησε τις έξι μεγάλες Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία και Ιταλία) να αποφασίσουν το καθεστώς της Αλβανίας. Δύο μήνες αργότερα η πρεσβευτική συνδιάσκεψη ανακήρυξε την Αλβανία κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος. Ως προς τις πολιτικές επιλογές των ενδιαφερομένων ευρωπαϊκών κρατικών μηχανισμών τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, η Αυστροουγγαρία και η Ιταλία ήταν ευνοϊκά διακείμενες ως προς τη δημιουργία ενός αλβανικού κράτους, καθώς δεν επιθυμούσαν ενδεχόμενη σερβική επέκταση έως την Αδριατική θάλασσα, σε αντίθεση με τη Ρωσία, η οποία ήταν αντίθετη στις αλβανικές προσδοκίες.¹⁵

Η συγκρότηση του αλβανικού κράτους αποτελεί, όπως είναι ευνόητο, θεμέλιο λίθο στις διακρατικές σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας. Κατά την πρώτη περί-

13. Για τους Αρβανίτες βλ. Τίτος Π. Γιοχάλας, *Άνδρος. Αρβανίτες και Αρβανίτικα*, Αθήνα 2000· ο ίδιος, *Εύβοια. Τα Αρβανίτικα*, Αθήνα 2002· ο ίδιος, *Ύδρα. Αησιονημένη Γλώσσα*, τ. Α΄ - Β΄, Αθήνα 2006· ο ίδιος, *Η αρβανιτιά στο Μοριά, χρονικά πορείας*, τ. Α΄ - Β΄, Αθήνα 2011, αλλά και Lambros Baltiotis, *L'albanophonie dans l'État grec. Expansion et déclin des parlars albanais*, Diplôme de l' EHESS (αδημοσίευτο), Παρίσι 2002.

14. Lambros Baltiotis – Léonidas Embirikos, «De la formation d'un ethnonyme. Le terme *Arvanitis* et son évolution dans l'État hellénique», στο Gilles Grivaud – Socrate Petmezas (επιμ.), *Byzantina et Moderna* [Mélanges en l'honneur d'Hélène Antoniadis-Bibicou], Αθήνα 2007, σσ. 417-448.

15. Βλ. μεταξύ άλλων και Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening (1878-1912)*, Πρίνστον 1967, σ. 257 κ.ε.· Nathalie Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, μτφρ. Α. Σιδέρης, επιμ. Λ. Εμπειρικός – Α. Σιδέρης, εισαγωγικό σημείωμα Κ. Κωστής, Ιωάννινα 2009, σσ. 621-625.

οδο σύμφωνα με την προτεινόμενη περιοδολόγηση που περιλαμβάνει και τον Μεσοπόλεμο τα σημαντικότερα προβλήματα στις διακρατικές σχέσεις υπήρξαν: (α) η χάραξη των συνόρων, (β) τα δικαιώματα της συγκροτούμενης ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, (γ) η ίδρυση της αλβανικής ορθόδοξης Εκκλησίας και (δ) το ζήτημα των Τσάμηδων.

Ως προς τη χάραξη της γραμμής των συνόρων χρειάστηκαν περισσότερα από δέκα χρόνια ώστε να υπάρξει πραγματικά λύση και η Αλβανία να αποκτήσει σύνορα και στο έδαφος εκτός από τον χάρτη. Κατά τη γνώμη μας η έννοια του συνόρου στην πράξη εφαρμόστηκε τη «σοσιαλιστική» περίοδο και έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα σύνορα ήταν μια περισσότερο τυπική κατάσταση, καθώς δεν εμπόδιζαν τη μετακίνηση ανθρώπων και προϊόντων.¹⁶ Με τη χάραξη των συνόρων συνδέεται και η δημιουργία του «Βορειοηπειρωτικού» ζητήματος. Πρέπει να σημειωθεί ότι ευρεία χρήση του όρου «Βόρειος Ήπειρος» γίνεται τη συγκεκριμένη περίοδο στην προσπάθεια περιγραφής των περιοχών που, σύμφωνα με τις ελληνικές διεκδικήσεις, είχαν κατά πλειοψηφία ελληνόφωνους ή «ελληνίζοντες», με όρους εθνικής συνείδησης, κατοίκους και δεν είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό εθνικό κράτος.¹⁷ Όπως όλοι οι όροι που συνδέονται με την πολιτική και τη γεωγραφία ο όρος «Βόρειος Ήπειρος» επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Σχηματικά, μία ελληνική ανάγνωση ταυτίζει την περιοχή με την περιοχή της Δρυιούπολης (Δερόπολη/Δρόπολη), χωριών του Δελβίνου και του Βούρκου, της αλβανικής πλευράς του Πωγωνίου και χωριών της Χειμάρρας. Ενίοτε περιλαμβάνει και τα αστικά σύνολα Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα. Μία δεύτερη ανάγνωση περιλαμβάνει την περιοχή και την πόλη της Κορυτσάς, καθώς και τις ενδιάμεσες περιοχές αναφορικά με την πρώτη ανάγνωση, όπως της Πρεμετής. Αυτή η θέση υπήρξε κυρίαρχη στις πολιτικές διαπραγματεύσεις τη συγκεκριμένη περίοδο. Μία τρίτη ταυτίζει τη «Βόρειο Ήπειρο» με την περιοχή νότια του ποταμού

16. Βλ. ενδεικτικά Β. Νιτσιάκος, *Στο σύνορο. «Μετανάστευση», σύνορα και ταυτότητες στην αλβανο-ελληνική μεθόριο*, Αθήνα 2010, σσ. 38-41.

17. Σε κείμενα της σύγχρονης αλβανικής ιστοριογραφίας οι «ελληνίζοντες» χαρακτηρίζονται ως «γραικόφιλοι Αλβανοί». Βλ. Beqir Meta, *Greek-Albanian Tension, 1939-1949*, Τίρανα 2006, σ. 16. Πιθανόν η αναφορά περιλαμβάνει αλβανόφωνους χριστιανούς ορθόδοξους αλλά και Αρωμόνους (Βλάχους). Για μια καταγραφή της ιστορικής παρουσίας των Βλάχων στην Αλβανία βλ. μεταξύ άλλων Α. Ι. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων, Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2000 και ιδιαίτερα σσ. 269-384 και Thede Kahl, *Για την ταυτότητα των Βλάχων. Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*, μτφρ. Στ. Μπουλασίκης, Αθήνα 2009, σσ. 22-104 (passim).

Σκούμπι (Γενούσου). Η χρήση του όρου σε μεγάλο βαθμό αναφέρεται στην προώθηση του ελληνικού αλυτρωτισμού.¹⁸ Όταν μιλάμε για τοποθεσίες στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι υπάρχουν τουλάχιστον δύο ονόματα, ένα ελληνικό και ένα αλβανικό. Όσα ακολουθούν δίνουν μία περιγραφή των ενεργειών από βαλκανικές κρατικές ελίτ στην προσπάθειά τους για επέκταση στο γεωγραφικό χώρο ή τη χρήση αποικιοκρατικών λογικών από ευρωπαϊκές δυνάμεις στη διευθέτηση συνόρων.

Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων ελληνικά στρατεύματα κατέλαβαν την Κορυτσά, το Αργυρόκαστρο και τους Αγίους Σαράντα. Στη συνέχεια μία σειρά από διπλωματικές πράξεις προσπάθησαν να επιλύσουν το ζήτημα.¹⁹ Με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (17 Δεκεμβρίου 1913), οι τρεις προαναφερθείσες πόλεις συμπεριλαμβάνονται στο αλβανικό κράτος και ο ελληνικός στρατός υποχρεώθηκε σε αποχώρηση (Φεβρουάριος 1914). Η ανακήρυξη από τον Γεώργιο Ζωγράφο της «αυτονομίας της Βορείου Ηπείρου» (17 Φεβρουαρίου 1914 στο ιουλιανό ημερολόγιο) και η εγκατάσταση προσωρινής κυβέρνησης στην «Αυτόνομη Δημοκρατία της Βορείου Ηπείρου» είναι οι δύο επόμενοι σημαντικοί σταθμοί. Οι αλβανοί εθνικιστές διαμαρτυρήθηκαν και επικαλέστηκαν τις επίσημες αποφάσεις του προηγούμενου έτους. Το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (17 Μαΐου 1914) ικανοποίησε περισσότερο την ελληνική κυβέρνηση και εξασφάλισε την αναγνώριση μιας ξεχωριστής αυτόνομης περιοχής, της «Βορείου Ηπείρου», στα όρια του αλβανικού κράτους.²⁰ Για την αλβανική ιστοριογρα-

18. Βλ. μεταξύ άλλων Φ. Λίτσος, *Οι ελληνο-αλβανικές σχέσεις διαχρονικά*, μτφρ. Ελβίς Μπράμο, Τίρανα 2010, σσ. 110-223. Για περαιτέρω προσλήψεις βλ. Λ. Καλλιβρετάκης, «Η ελληνική κοινότητα της Αλβανίας από τη σκοπιά της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας», στο Θ. Βερέμης – Θ. Κουλουμπής – Η. Νικολακόπουλος, *Ο Ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα 1995, σσ. 26-58.

19. Για μια αναλυτική παρουσίαση βλ. Κόντης, ό.π. (σημ. 8), σσ. 68-99. Η πολιτική και στρατιωτική περιγραφή καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της έως τώρα βιβλιογραφικής παραγωγής, ενώ λίγες αναφορές εμφανίζονται για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στον χώρο. Πρέπει να ληφθεί υπόψη η ύπαρξη μη τακτικών ένοπλων σωμάτων διαφορετικής προέλευσης στην περιοχή και η ενδεχόμενη βία και αυθαιρεσία που προκαλούσαν, βλ. Γιαννούλοπουλος, ό.π. (σημ. 6), σσ. 22-48 και Γ. Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης, 1912-1922*, Αθήνα 2007, σσ. 76-86.

20. Για μια πρόσφατη καταγραφή των πολιτικών δεδομένων βλ. Σπυρίδων Πλουμίδης, «Οι διαπραγματεύσεις για το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας», *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 2001, σσ. 623-633 και Α. Ι. Κοραντής, *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα. Η ιστορία μιας τραγωδίας*, τ. Α' (1912-1914), Αθήνα 2010., καθώς και Ledia Dushku, «Në përjekje për të qetësuar Jugun e Shqipërisë: Lëvizjet diplomatike të marsit 1914»,

φία το συγκεκριμένο Πρωτόκολλο αποτελούσε την με κάλυψη αποσκίρτηση της Νότιας Αλβανίας.²¹ Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε τη δυνατότητα στον ελληνικό στρατό να επιστρέψει επίσημα στη «Βόρεια Ήπειρο», ενώ παράλληλα η Ιταλία κατέλαβε την πόλη του Αυλώνα. Τον Μάρτιο του 1916 η φιλοβασιλική κυβέρνηση του Στέφανου Σκουλούδη επέτρεψε την προσάρτηση της «Βορείου Ηπείρου» στο ελληνικό κράτος. Η ιταλική κυβέρνηση δε συναίνεσε, οι δυνάμεις της Τριπλής Αντάντ διαμαρτυρήθηκαν επίσης και κατά τη διάρκεια της πολιτικής σύγκρουσης μεταξύ του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ και του Ελευθέριου Βενιζέλου, ιταλικά στρατεύματα εκμεταλλεύθηκαν τις συνθήκες, κατέλαβαν τη νότια Αλβανία και εκδίωξαν τις ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές από την περιοχή. Οι τελευταίες δεν αντιστάθηκαν ακολουθώντας εντολές από την Αθήνα. Γενικά στην Αλβανία επικρατούσε περίοδος πολιτικής αστάθειας, με συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις. Σε οικονομικό επίπεδο υπήρχε φτώχεια, η ληστεία ήταν μία συνηθισμένη πραγματικότητα και σημαντικός αριθμός Αλβανών μετανάστευσε στις ΗΠΑ.²² Για να γίνει κατανοητή η συχνή αλλαγή συνόρων πρέπει να σημειώσουμε την προσωρινή κατοχή τμημάτων της ελληνικής πλευράς της Ηπείρου από ιταλικά στρατεύματα, συμπεριλαμβανομένων των Ιωαννίνων.²³ Όταν μεταγενέστερα η Ελλάδα έλαβε μέρος στον πόλεμο με τις δυνάμεις της Αντάντ, τον Ιούνιο του 1917, οι ιταλικές δυνάμεις αποσύρθηκαν. Περίπου την ίδια περίοδο η Κορυτσά ήταν υπό γαλλική διοίκηση.²⁴

Κατά τη διάρκεια της συμφωνίας ειρήνης μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Βενιζέλος, πρωθυπουργός της Ελλάδας ξανά, ζήτησε η «Βόρειος Ήπειρος» να προσαρτηθεί στην Ελλάδα έπειτα από δημοψήφισμα και με κριτήριο την εθνική συνείδηση. Η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία συμφώνησαν, ενώ οι Η.Π.Α. πρότειναν μόνο η περιοχή του Αργυροκάστρου και όχι η αντίστοιχη της Κορυτσάς να δοθεί στην Ελλάδα. Η Ιταλία επίμονα αντιστάθηκε σε αυτές

Studime Historike /3-4 (2010) 19-35.

21. Βλ. ενδεικτικά Stefanaq Pollo – Arben Puto (με τη συνεργασία των Kristo Frasheri και Skënder Anamali), *Ιστορία της Αλβανίας (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα)*, μτφρ. από τα γαλλικά: Μπάμπης Ακτσόγλου, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 220.

22. Βλ. ενδεικτικά Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί. Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, μτφρ. Εύα Πέππα, Αθήνα 1997, σσ. 144-145.

23. Βλ. κυρίως Γ. Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, μτφρ. Β. Οικονομίδης, Αθήνα 2000, σσ. 380-431, 620-641 και Κόντης, ό.π. (σημ. 8), σσ. 100-119.

24. Βλ. μεταξύ άλλων Muin Çami, *Shqiptarët dhe Francezët në Korçë, 1916-1920*, Τίρανα 1999.

τις πράξεις, αλλά μετέβαλε τη στάση της όταν ο Τιττόνι, ιταλός υπουργός εξωτερικών, υπέγραψε μία συμφωνία με το Βενιζέλο στο Παρίσι (29 Ιουλίου 1919). Η Ιταλία θα υποστήριζε τις ελληνικές διεκδικήσεις και η Ελλάδα θα συμφωνούσε με την ενσωμάτωση του λιμανιού του Αυλώνα στο ιταλικό κράτος. Όταν η συμφωνία έγινε γνωστή μια παναλβανική συνέλευση συγκλήθηκε στη Λούσνια για να αποτρέψει τις εξελίξεις και ομόφωνα αποφασίστηκε η αντίσταση σε κάθε ξένη κυριαρχία και η εγκαθίδρυση μιας ανεξάρτητης αλβανικής κυβέρνησης (28-31 Ιανουαρίου 1920).²⁵ Μια σειρά από νέα πρωτόκολλα οδήγησε στην τελική διευθέτηση των αλβανικών συνόρων. Μερικούς μήνες αργότερα ένα νέο πρωτόκολλο, της Καπεστίτσας (28 Μαΐου 1920) υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας με σκοπό να προωθήσει μία άμεση λύση στο θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων. Στις 17 Δεκεμβρίου 1920 η Αλβανία έγινε δεκτή στην Κοινωνία των Εθνών και στις 9 Νοεμβρίου 1921 η πρεσβευτική συνδιάσκεψη στο Παρίσι (αντιπρόσωποι Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Ιαπωνίας) επιβεβαίωσε τα αλβανικά σύνορα του 1913, συμπεριλαμβανομένου του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας που έδινε τη «Βόρειο Ήπειρο» στην Αλβανία.²⁶ Ένα νέο Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (25 Ιανουαρίου 1925) και μία τελική πράξη στο Παρίσι (30 Ιουλίου 1926) με τις υπογραφές των εκπροσώπων της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας και του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων οδήγησαν στον τελικό καθορισμό των αλβανικών συνόρων.

Το δεύτερο ζήτημα σε σχέση με περιφερειακές εντάσεις την προτεινόμενη πρώτη περίοδο - ήταν η αναγνώριση του καθεστώτος της ελληνικής μειονότητας στο νότο του αλβανικού κράτους. Η μειονότητα απέκτησε εμβληματικό χαρακτήρα στην αντιπαράθεση Ελλάδας και Αλβανίας, σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής αλλά και εθνικής ιδεολογίας. Η δήλωση/διακήρυξη του Φαν Νόλι (επίσκοπος που αργότερα έγινε αρχιεπίσκοπος και πρωθυπουργός της Αλβανίας, γνωστός και ως «κόκκινος επίσκοπος»)²⁷ στην Κοινωνία των Εθνών (2 Οκτωβρίου

25. Βλ. ενδεικτικά Pollo –Puto, ό.π. (σημ. 21), σ. 244· Arben Puto, *Shqipëria Politike, 1912-1939*, Τίρανα 2009, σσ. 245-282.

26. Βλ. κυρίως Κόντης, ό.π. (σημ. 8), σσ. 120-151.

27. Στην ελληνική βιβλιογραφία είναι γνωστός και με το όνομα Θεοφάνης Στυλιανού Νόλης ή Μαυρομμάτης. Για τον Φαν Νόλι βλ. μεταξύ άλλων και Απ. Α. Γλαβίνας, *Το Αυτοκέφαλο της εν Αλβανία Ορθόδοξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*, Ιωάννινα 1978· ο ίδιος, *Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας. Kisha Orthodhokse Autoqefale e Shqipnise*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 30-33, 36-42· N. Jorgaqi, *Jeta e Fan S. Nolit*, τ. I-II, Τίρανα 2005.

1921) σε συνδυασμό με μία επιστολή του υπουργού εξωτερικών της Αλβανίας Ντζαφέρ Υπι (Djafafer Ypi) στην Κοινωνία των Εθνών ένα περίπου χρόνο αργότερα (22 Αυγούστου 1922) οδήγησαν στην επίσημη αναγνώριση της ελληνικής μειονότητας στις νότιες επαρχίες της Αλβανίας και την κατοχύρωση πολιτικών και εκπαιδευτικών δικαιωμάτων, καθώς και της θρησκευτικής ελευθερίας. Ωστόσο, το αλβανικό κράτος αναγνώριζε μία ελληνόφωνη χριστιανική ορθόδοξη μειονότητα και όχι μία αμιγώς εθνική μειονότητα.²⁸ Επίσης, αναγνώριζε ως μέλη της μειονότητας πληθυσμούς που κατοικούσαν στις περιοχές του Αργυροκάστρου και των Αγίων Σαράντα, καθώς και τριών ελληνόφωνων χωριών στην περιοχή της Χειμάρρας (Χειμάρρα, Δρυμάδες [Δέρμι] και Παλιάσα), αλλά δεν περιελάμβανε στο καθεστώς προστασίας επίσημης μειονότητας κατοίκου άλλων περιοχών, όπως π.χ. των αστικών κέντρων (Αργυροκάστρου, Αγίων Σαράντα κτλ.). Τα ελληνικά σχολεία επιτράπηκε να λειτουργούν επίσημα στις περιοχές που αναγνωριζόταν η ύπαρξη της ελληνικής μειονότητας. Αργότερα, το 1932, η αλβανική κυβέρνηση αποφάσισε το κλείσιμο των ιδιωτικών σχολείων, περιλαμβανομένων και των μειονοτικών κοινοτήτων. Εκτεταμένες διαμαρτυρίες εκ μέρους εκπροσώπων της ελληνικής μειονότητας αλλά και της ελληνικής κυβέρνησης σε συνδυασμό με τις οδηγίες του Διεθνούς Δικαστηρίου (1935) οδήγησαν σε έναν νέο εκπαιδευτικό νόμο.²⁹

Το τρίτο θέμα άπτεται των σχέσεων των αλβανών χριστιανών ορθόδοξων (Αλβανών, Ελλήνων και Βλάχων αλλά και Σλάβων) με το αλβανικό κράτος και το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη. Το καθεστώς της αλβανικής ορθόδοξης Εκκλησίας και η γλώσσα της λειτουργίας και των λοιπών τελετουργικών πρακτικών ήταν τα δύο μεγαλύτερα προβλήματα στις σχέσεις του αλβανικού εθνικού κράτους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη. Αλβανοί εθνικιστές πρόκριναν την ιδέα της αυτοκέφαλης ορθόδοξης Εκκλησίας ως το πλέον αποφασιστικό μέσο για την απομάκρυνση των χριστιανών ορθόδοξων της Αλβανίας από την επιρροή της Ελλάδας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Προσπάθησαν με τη σύγκληση λαϊκο-κληρικής συνέλευσης στο Μπεράτι (10 Σεπτεμβρίου 1922), το οποίο παρακολούθησαν 33 αντιπρόσω-

28. Βλ. ενδεικτικά Κων. Τσιτσελίκης – Δ. Χριστόπουλος, «Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: στιγμιότυπα αβεβαιότητας ως εθνικές αλήθειες», στο Κων. Τσιτσελίκης – Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Αθήνα 2003, σσ. 24-28.

29. Βλ. και Β. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. 3 (1922-1929), Αθήνα 1997, σσ. 29-31· Ελευθ. Κ. Μαντά, *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία κατά το Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη 2010.

ποι να δημιουργήσουν μία νέα διοίκηση στην αλβανική Εκκλησία. Οι αποφάσεις των εκπροσώπων αναγνωρίστηκαν μόνο από την αλβανική κυβέρνηση και όχι από το Πατριαρχείο.³⁰

Αν και ο Αχμέτ Ζώγκ(ου) (ένας φύλαρχος που αργότερα σταδιακά έγινε πρωθυπουργός, πρόεδρος της Αλβανίας και βασιλιάς των Αλβανών)³¹ έκανε υποδείξεις για την επίλυση του προβλήματος, δε βρέθηκε πραγματική λύση και το 1929 συγκροτήθηκε η ιερά Σύνοδος της ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, με αναγνώριση μόνο από την αλβανική κυβέρνηση. Η λειτουργία στην ελληνική γλώσσα σταδιακά απαγορεύθηκε και οι κληρικοί που αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τις εντολές της αλβανικής κυβέρνησης απολύθηκαν. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο κατήρесе από τους τίτλους τους όλους τους ιεράρχες που έλαβαν μέρος στη δημιουργία αυτής της Συνόδου και η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε στην Κοινωνία των Εθνών για παραβίαση της θρησκευτικής συνείδησης. Το ζήτημα επιλύθηκε μερικά χρόνια αργότερα, το 1937, έπειτα από διαπραγματεύσεις. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξέδωσε έναν Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο, με τον οποίο απένειμε επίσημα στην ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας το καθεστώς της αυτοκέφαλης Εκκλησίας και σύστησε ως ανώτατη διοικητική της αρχή τη Σύνοδο, η οποία έπρεπε να επανασυγκροτηθεί από κανονικούς ορθόδοξους ιεράρχες. Οι δύο από τους τέσσερις ήταν ο Ευλόγιος Κουρίλας, επίσκοπος Κορυτσάς και ο Παντελεήμων Κοτόκος, επίσκοπος Αργυροκάστρου, οι οποίοι μεταγενέστερα θα αποτελέσουν ηγετικές μορφές του ελληνικού αλυτρωτισμού ως προς τη νότια Αλβανία.³²

30. Για τη συγκρότηση της αλβανικής ορθόδοξης Εκκλησίας βλ. μεταξύ άλλων Γλαβίνας 1978, ό.π. (σημ. 27)· Γλαβίνας 1989, ό.π. (σημ. 27)· Morozzo Della Rocca, *Nazione e religione in Albania (1920-1944)*, Μπολόνια 1990, σσ. 44-62, 189-195· Konrad Clewing, «Nationalität und Glaube. Stimmen für und wider die Autokephalie in Albanien 1922-1937», στο Dom Nikë Ukgjini – Willy Kamsi – Romeo Gurakuqi (επιμ.), *Konferenca Ipeshkvnore e Shqipërisë (Tiranë 16-19 Nëntor 1999)*, Σκόδρα 2000, σσ. 303-316.

31. Μεταξύ άλλων βλ. Bernd Jürgen Fischer, *King Zog and the Struggle for Stability in Albania*, Boulder, Co., 1984· Qendra e Studimeve Albanologjike/Instituti i Historisë (επιμ.), *Monarkia Shqiptare (1928-1939)*, Τίρανα 2011.

32. Βλ. και Elias G. Skoulidas, «Identities, Religion and Nationalism in the Late Inter-war Period: Aspects of the Discourse of Greek Orthodox Bishops in Southern Albania», στο Maria Oikonomou – Maria A. Stassinopoulou – Ioannis Zelepos (επιμ.), *Griechische Dimensionen südosteuropischer Kultur seit dem 18. Jahrhundert. Verortung, Bewegung, Grenzüberschreitung*, Frankfurt am Main 2011, σσ. 265-283.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ένα άλλο ζήτημα απασχόλησε τις σχέσεις των δύο κρατών, αυτή τη φορά από την ελληνική πλευρά των συνόρων, το ζήτημα των Τσάμηδων. Για τους Αλβανούς στην έννοια της «Νότιας Αλβανίας» περιλαμβάνεται και η «Τσαμουριά». Στον αλυτρωτικό τους λόγο υπάρχουν ανάλογες αναagnώσεις με τις αντίστοιχες ελληνικές για τη «Βόρειο Ηπειρο». Μία αλβανική ανάγνωση περιλαμβάνει περιοχές των σημερινών διοικητικών ενοτήτων Θεσπρωτίας, κυρίως, και Πρέβεζας, μία δεύτερη εκτείνεται έως την πόλη της Πρέβεζας και τα σύνορα Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1881, ενώ μία τρίτη εκτείνεται μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο και συμπεριλαμβάνει την πόλη της Άρτας. Οι Τσάμηδες ήταν αλβανόφωνοι, κυρίως μουσουλμάνοι, αλλά υπήρχαν και χριστιανοί ορθόδοξοι. Οι μουσουλμάνοι κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο υπολογίζονται σε περίπου 22 με 25 χιλιάδες άνθρωποι (μερικές στατιστικές αυξάνουν τον αριθμό και σε 28 χιλιάδες ανθρώπους).³³ Μερικοί από αυτούς έφυγαν στην Τουρκία με την αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών, η οποία υπογράφηκε στη Λωζάννη της Ελβετίας (1923), δείγμα και της βούλησης του ελληνικού κράτους να απαλλαγεί από «ανεπιθύμητους» συμπατριώτες.³⁴ Οι Τσάμηδες είχαν εξαιρεθεί από την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών σταδιακά διαπιστώνεται η μετάλλαξη μιας μουσουλμανικής κοινότητας σε εθνική.³⁵ Ο έλληνας δικτάτορας Θεόδωρος Πάγκαλος, Αρβανίτης στην καταγωγή, ο οποίος ήρθε στην εξουσία με στρατιωτικό πραξικόπημα το 1925, ήταν αποφασισμένος να βελτιώσει τις σχέσεις της Ελλάδας με την Αλβανία. Έτσι, αποφάσισε να χορηγήσει αμνηστία σε εκείνους τους Τσάμηδες που είχαν καταδικαστεί για διάδοση πολιτικής προπαγάνδας, ουσιαστική επιβεβαίωση προγενέστερων διώξεων. Το ζήτημα των Τσάμηδων συνδέεται και με τη δυσαρέσκειά τους αναφορικά με τις αποζημιώσεις για τα απαλλοτριωθέντα κτήματα. Θα πρέπει, επίσης, να έχουμε υπόψη ότι ο πληθυσμός της Ηπείρου ήταν πολύ φτωχός και ληστές εξακολουθούσαν να διατρέχουν την ύπαιθρο. Η περιγραφή του πλαισίου πιέσεων

33. Βλ. σχετικά Λ. Μπαλτσιώτης, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες από την είσοδό τους στο ελληνικό κράτος μέχρι την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1913-1940). Η ιστορία μιας κοινότητας από το millet στο έθνος* (αδημ. διδακτ. διατριβή), Αθήνα 2009, σσ. 113-121.

34. Βλ. Γ. Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας. Εβραίοι, Τσάμηδες*, Αθήνα 2005, σσ. 132-215.

35. Για τους Τσάμηδες βλ. μεταξύ άλλων και Ελευθ. Μαντά, *Οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, Θεσσαλονίκη 2004· Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1995, σσ. 218-258· Kaliopi Naska (επιμ.), *Dokumente për Çamërinë, 1912-1939*, Τίρανα 1999.

και βίας δεν πρέπει να εστιάζει στον κρατικό μηχανισμό αλλά σε ένα «πεδίο» εξουσίας γύρω από το κράτος, το οποίο ουσιαστικά μπορεί να οικειοποιείται τις μεθόδους του και να επωφελείται από αυτές.³⁶ Αντίστοιχο θέμα υπήρξε και με τις περιουσίες αλβανών υπηκόων στην Ελλάδα.³⁷

Οι διακρατικές σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τις αντίστοιχες ιταλοαλβανικές. Περαιτέρω εξομάλυνση παρατηρείται με την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία (Ιούλιος 1928). Αναγνωρίζεται η Αλβανία ως βασίλειο και ο Ζώγου ως βασιλιάς και σε μια χειρονομία καλής θέλησης ο Βενιζέλος διέταξε τη διάλυση των βορειοηπειρωτικών συλλόγων που δρούσαν στο ελληνικό κράτος, κάτι που είχε εισηγηθεί και ο Πάγκαλος.³⁸

Η επέκταση της ιταλικής επιρροής στην Αλβανία επέφερε και τη στρατιωτική κατοχή του αλβανικού κράτους (Απρίλιος 1939). Με αυτό το σημείο αναφοράς ξεκινά η δεύτερη περίοδος στην περιοδολόγηση που προτείνεται. Οι Ιταλοί φασίστες χρησιμοποίησαν τον αλβανικό εθνικισμό για να εξυπηρετήσουν δικούς τους σκοπούς. Στο ιταλικό *ultimatum* της 28ης Οκτωβρίου 1940, το οποίο και σηματοδοτεί την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, οι Ιταλοί ως έναν από τους λόγους της εισβολής και επίθεσής τους αναφέρουν τις «προκλητικές ενέργειες στις οποίες προέβη η ελληνική κυβέρνηση εναντίον του αλβανικού έθνους με την τρομοκρατική πολιτική που υιοθέτησε έναντι των πληθυσμών της Τσαμουριάς».³⁹ Όλα τα προηγούμενα δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία ή της αλβανικής ορθόδοξης Εκκλησίας έμπρακτα αμφισβητήθηκαν.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ελληνικά στρατεύματα κατέλαβαν για μια ακόμα φορά περιοχές στη νότια Αλβανία, αυτή τη φορά φθάνοντας μέχρι το Τεπελένι και το Πόγραδετς.⁴⁰ Κατά τη διάρκεια των παράλληλων κατοχών από άλλες δυνάμεις διαπιστώνονται κινήσεις συνεργασίας μεταξύ Ελ-

36. Βλ. Μπαλτσιώτης, ό.π. (σημ. 33), σ. 420.

37. Βλ. ενδεικτικά, Σπυρ. Σφέτας, *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία*, τ. Β΄: *Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919-1989)*, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 163-167. Για μια νομική προσέγγιση βλ. Γ. Κτιστάκης, «Περιουσίες Τσάμηδων και Αλβανών στην Ελλάδα. Άρση του εμπόλεμου και διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *Δίκη* (2006) 171-204.

38. Βλ. Κόντης, ό.π. (σημ. 29), σ. 24.

39. Κόντης, ό.π. (σημ. 29), σ. 35 και σημ. 41.

40. Βλ. μεταξύ άλλων και Ζ. Ν. Τσιρπανλής, *Έλληνες και Ιταλοί στα 1940-41. Συγκριτική «ανάγνωση» της ελληνοϊταλικής σύρραξης*, Θεσσαλονίκη 2004· Γ. Μαργαρίτης, *Προαγγελία Θυελλωδών ανέμων... Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Αθήνα 2009.

λήνων και Αλβανών αλλά και αντιπαλότητας. Στο πλαίσιο των ευρύτερων ιδεολογικών συμμαχιών ήδη από το 1943 υπήρξαν επαφές μεταξύ διαφόρων ομάδων ανταρτών στην Ελλάδα και την Αλβανία. Έτσι, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο της Αλβανίας, υπό την ηγεσία Αλβανών Κομμουνιστών, ήταν σε επαφή με το ελληνικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) (όπου οι κομμουνιστές διαδραμάτιζαν ένα σημαντικό ρόλο, επίσης).⁴¹ Περίπου 1.500 αντάρτες της ελληνικής μειονότητας ήταν οργανωμένοι σε τρία μειονοτικά τάγματα που δημιουργήθηκαν από το Αλβανικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Θανάσης Ζήκος, Παντελής Μπότσαρης, Λευτέρης Τάλιος).⁴² Πρέπει να τονιστεί η ύπαρξη Τσάμηδων οι οποίοι είχαν ανάλογους ιδεολογικούς προσανατολισμούς και συνεργάστηκαν με το ελληνικό ΕΑΜ.⁴³ Στον χώρο της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία βραχύβια δραστηριοποιήθηκε μια ακόμη μειονοτική ομάδα εθνικιστικού προσανατολισμού και χαρακτήρα, το Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου (ΜΑΒΗ), το οποίο ήταν σε επαφή με τους Έλληνες αντάρτες του ΕΔΕΣ.⁴⁴ Ωστόσο, πολύ σύντομα οι αλβανικές αντιστασιακές ομάδες (εθνικιστές και παρτιζάνοι) ανέλαβαν δράση εναντίον της και τελικά διέλυσαν τη συγκεκριμένη ομάδα. Πρέπει να επισημανθεί ότι ακόμη και οι κυβερνήσεις «δωσιλόγων» στην Ελλάδα και Αλβανία επιχείρησαν, χωρίς αποτέλεσμα ωστόσο, να έλθουν σε επαφή μεταξύ τους, στις αρχές του 1944, σε μια απόπειρα να αντιμετωπίσουν τον ανερχόμενο «κομμουνιστικό κίνδυνο».⁴⁵

Κατά τη διάρκεια της ιταλικής και έπειτα της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα (1941-1943), Τσάμηδες με επικεφαλής μουσουλμάνους γαιοκτήμονες, κυρίως της οικογένειας Ντίνο και ιδιαίτερα στις περιοχές Μαργαριτίου και Παρα-

41. Βλ. Μ. Κυργιάννης – Π. Παπαδημητρίου, *Η Αντιφασιστική Οργάνωση της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία (1943-44). Πολιτική - Στρατιωτική*, Αθήνα 1982.

42. Βλ. Μ. Β. Δαλιάνης, *Η Εθνική Αντίσταση της Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία (1940-1944)*, Αθήνα 2000.

43. Βλ. Hajredin Isufi, *Musa Demi dhe qëndresa came (1800-1947)*, Τίρανα 2002.

44. Βλ. Θ. Κ. Π. Σαράντης, *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα και ο Ναπολέων Ζέρβας*, Αθήνα 1985· Αθ. Λ. Κόρμαλης, *Αντίσταση στην Βορειοηπειρωτική Γη. Η δράση και η θυσία του «Μετώπου Απελευθερώσεως Βορείου Ηπείρου» (Μ.Α.Β.Η.) και των άλλων οργανώσεων*, Αθήνα 1993.

45. Βλ. Αθ. Ι. Χρυσόχου, *Η ελληνοαλβανική συνεννόησης του 1944 δια την ένωση της Αλβανίας με την Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1952· Σπυρ. Πλουμίδης, «Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα στα πλαίσια της βρετανικής πολιτικής και των ελληνοαλβανικών σχέσεων (1941-1944)», *Ιστορ* 13 (2003) 77-105· Arben Puto, *Lufita Italo-Greke. Diktatorë e Kuislingë*, Τίρανα 2011.

μυθιάς, συνεργάστηκαν ως «δωσίλογοι» με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς.⁴⁶ Ίδρυσαν μεταξύ άλλων την «Αλβανική Φασιστική Νεολαία» και, επίσης, το «Εθνικό Αλβανικό Συμβούλιο» (Ξίλια, παράφραση της αλβανικής λέξης këshilli). Μετά την ιταλική παράδοση, αρκετοί Τσάμηδες συνέχισαν τη συνεργασία με τους Ναζί. Ο «κύκλος του αίματος» που ξεκίνησε από την οθωμανική περίοδο και συνεχίστηκε με την επέκταση του ελληνικού κράτους στην περιοχή είχε νέα θύματα.⁴⁷ Ομάδες «δωσιλόγων» Τσάμηδων σε συνεργασία με κατοχικά στρατεύματα πραγματοποίησαν επιχειρήσεις εναντίον των Ελλήνων και των χριστιανών της ευρύτερης περιοχής. Στο πλαίσιο της αποχώρησης των κατοχικών δυνάμεων στρατιωτικά τμήματα του ΕΔΕΣ πραγματοποίησαν νέες επιχειρήσεις με θύματα αρκετούς Τσάμηδες, και άμαχους.⁴⁸ Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή τους και να εισέλθουν σε αλβανικό έδαφος, καθώς είτε εκδιώχθηκαν από την πίεση και τις εκτελέσεις των δυνάμεων του Ζέρβα είτε λόγω του φόβου και των φημών για εκκαθαρίσεις.⁴⁹

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου σηματοδοτεί και το τέλος του επίσημου ελληνικού αλτρωτικού λόγου για τη «Βόρειο Ήπειρο». Η ελληνική κυβέρνηση επιχείρησε στο συνέδριο ειρήνης (1946) να επιτύχει μια συμφωνία στην προσάρτηση της «Βορείου Ηπείρου» στην Ελλάδα, αλλά απέτυχε. Οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί αντιπρόσωποι είχαν να αντιμετωπίσουν τις νέες πραγματικότητες του Ψυχρού Πολέμου αλλά και την αδυναμία της ελληνικής κυβέρνησης να προβάλει με επιτυχία τις επιδιώξεις της, ενώ οι σοβιετικοί εκπρόσωποι είχαν διαφορετικές προτεραιότητες.⁵⁰

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο ακόμη σημαντικές φάσεις στην εξέλιξη των ελληνο-αλβανικών σχέσεων. Η τρίτη κατά σειρά σχετίζεται με τη «σοσιαλιστι-

46. Βλ. και Piero Crociani, *Gli albanesi nelle forze armate italiane (1939-1943)*, Ρώμη 2001.

47. Βλ. και τα γεγονότα της Παραμυθιάς, μεταξύ άλλων Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, *Η Παραμυθιά στο στόχαστρο: νέα στοιχεία για τον μαύρο Σεπτέμβρη του '43. Η μελέτη της βίας στα πλαίσια της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, Παραμυθιά 2007.

48. Βλ. μεταξύ άλλων Γ. Μαργαρίτης, «Η σκοτεινή πλευρά των εθνικών θριάμβων. Θεσπρωτία 1941-1944 και οι Τσάμηδες», *Ο Πολίτης* 1/17 (1992) 44-47· Μαντά, ό.π. (σημ. 35), σσ. 133-233.

49. Βλ. μεταξύ αρκετών άλλων και Albert Kotini, *Tre Gurët e zes në Prevezë*, τ. 1-2, Τίρανα 2000-2001· ο ίδιος, *Çamëria denoncon. Fakte dhe dokumente ngjarje te jetuara, Tírana 2002*· Kastriot Dervishi (επιμ.), *Masakra në Çamëri. Dëshmitë e të mbijetuarve. Përmbledhje dokumentesh arkivore*, Τίρανα 2009.

50. Γιανουλόπουλος, ό.π. (σημ. 6), σσ. 283-284.

κή» περίοδο στην Αλβανία (1944 έως 1991). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η προσοχή μας εστιάζεται σε δύο ζητήματα: (α) τις σχέσεις των δύο κρατών στο πλαίσιο του Ψυχρού πολέμου και (β) την ελληνική – έκτοτε εθνική μειονότητα στην Αλβανία.

Στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Ελλάδα και η Αλβανία ήταν σε διαφορετικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς σχηματισμούς. Η Ελλάδα συμμετείχε στη συμμαχία με τους δυτικούς συμμάχους, ενώ η Αλβανία με τους συμμάχους της Σοβιετικής Ένωσης. Όταν οι Κομμουνιστές ανήλθαν στην εξουσία στην Αλβανία, παρείχαν βοήθεια στο Δημοκρατικό Στρατό στην Ελλάδα στον αγώνα του ενάντια στον Εθνικό Στρατό της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Μετά τη ρήξη του Τίτο με την Κομμουνιστική ηγέτης Ενβέρ Χότζα συνέχισε να παρέχει σημαντική υποστήριξη και επέτρεψε στους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού, καθώς είχαν ηττηθεί να εισέλθουν, σε περίπτωση που το επιθυμούσαν, στην Αλβανία. Τον Αύγουστο του 1949 πολλοί ηττημένοι αντάρτες διέσχισαν την ελληνο-αλβανική μεθόριο.⁵¹

Μετά το τέλος του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου η κατάσταση επιδεινώθηκε, όταν οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν την Ελλάδα και την Ιταλία ως βάσεις από τις οποίες Αλβανοί μη κομμουνιστές στέλνονταν στην Αλβανία σε μία απόπειρα να πετύχουν ανατροπή του καθεστώτος. Η όλη επιχείρηση απέτυχε, καθώς είχε συμμετοχή ο Κιμ Φίλμπυ, ένας υψηλόβαθμος Βρετανός αξιωματούχος που αποδείχθηκε αργότερα πράκτορας των Σοβιετικών.⁵²

Οι ελληνο-αλβανικές σχέσεις βελτιώθηκαν μερικώς μετά τον θάνατο του Στάλιν. Ωστόσο, διαταράχθηκαν τον Ιούνιο του 1960 έπειτα από τις συνομιλίες του Σοφοκλή Βενιζέλου (πρωθυπουργού της Ελλάδας) με τον ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης Χρουστσόφ στη Μόσχα. Ο Νικήτα Χρουστσόφ παρείχε υποσχέσεις να συνομιλήσει με το Χότζα σχετικά με τη δυνατότητα να παραχωρήσει στην ελληνική μειονότητα αυτονομία μεγαλύτερου βαθμού όσον αφορά την εκπαίδευση και την Εκκλησία. Η αλβανική κυβέρνηση ερμήνευσε αυτές τις συνο-

51. Βλ. Β. Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα: 1945-1949*, Θεσσαλονίκη 1986· Βασίλης Κόντης – Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος. Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*, Θεσσαλονίκη 1999, Στ. Γ. Ντάγιος, *Η διεθνής διάσταση της ρήξης Ε. Χοτσα – J. Β. Τίτο και η λήξη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949)*, Θεσσαλονίκη 2004.

52. Βλ. ενδεικτικά Νίκολας Μπέθελ, *Η προδοσία. Ο αρχικατάσκοπος Φίλμπυ εμπόδισε την ανατροπή του Εμβέρ Χότζα και τη λύτρωση των Βορειοηπειρωτών*, μτφρ. Ευγ. Πιέρρης, Αθήνα 1985· Ioannis D. Stefanidis, *Stirring the Greek Nation. Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, Aldershot 2007, σσ. 70-76.

μιλίες ως ένδειξη ότι οι Σοβιετικοί δεν ήταν εντελώς αντίθετοι στα ελληνικά αιτήματα. Η σοβιετο-γιουγκοσλαβική επαναπροσέγγιση και ο φόβος ότι η Ελλάδα μπορεί να προσαρτούσε τη «Βόρειο Ήπειρο» υπήρξαν σημαντικοί παράγοντες στη ρήξη της Αλβανίας με τη Σοβιετική Ένωση και την κίνησή της προς την Κίνα.⁵³ Το 1962 η ελληνική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι οι σχέσεις με την Αλβανία μπορούσαν να αποκατασταθούν εάν βρίσκονταν τα κατάλληλα μέσα και οι (κατάλληλοι) τρόποι. Σε μια κίνηση καλής θέλησης οι Αλβανοί επέτρεψαν σε ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων να επιστρέψουν στην Ελλάδα.⁵⁴

Το 1970 όταν η χούντα των συνταγματαρχών κυβερνούσε τη χώρα, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών στα Ηνωμένα Έθνη οδήγησαν σε μια εμπορική συμφωνία που υπογράφηκε από τα εμπορικά επιμελητήρια και των δύο χωρών. Οι διπλωματικές σχέσεις αποκαταστάθηκαν τον Μάιο του 1971. Τον Οκτώβριο του 1972 υπογράφηκε στα Τίρανα η πρώτη διακρατική εμπορική συμφωνία· μια δεύτερη ακολούθησε τον Μάιο του 1976.⁵⁵

Κατά την περίοδο της «απομόνωσης» της Αλβανίας μετά τη διακοπή των επαφών της χώρας με την Κίνα, ο Ενβέρ Χότζα εξέδωσε ένα βιβλίο με τον τίτλο «*Δύο λαοί - φίλοι*» (1984) και προσπάθησε να πραγματοποιήσει μία νέα προσέγγιση με την Ελλάδα.⁵⁶ Τον Αύγουστο του 1987, η ελληνική κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου και του τότε υπουργού Εξωτερικών Ηπειρώτη Κάρολου Παπούλια (σημερινού Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας) τερμάτισε μονομερώς, επισήμως, την εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία (η οποία είχε δημιουργηθεί από το 1940), θεωρώντας ότι μια τέτοια κίνηση θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίλυση ζητημάτων που αφορούσαν, κυρίως, την ελληνική μειονότητα.⁵⁷

Όσον αφορά το δεύτερο θέμα, τη θέση της ελληνικής μειονότητας υπό το

53. Βλ. μεταξύ άλλων και Ana Lalaj – Christian F. Ostermann – Ryan Gage (επιμ.), «"Albania is not Cuba". Sino-Albanian Summits and the Sino-Soviet Split», *Cold War International History Project Bulletin* 16 (2007-2008) 183-340.

54. Για τις μεταπολεμικές σχέσεις και τη μεταψυχροπολεμική αλβανική ιστοριογραφία βλ. και Beqir Meta, *Albania and Greece 1949-1990. The Elusive Peace*, Τίρανα 2007.

55. Βλ. και Σ. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι. Ελληνική δικτατορία, κομμουνιστικά καθεστώτα και Βαλκάνια 1967-1974*, Αθήνα 2009, σσ. 536-623.

56. Βλ. Ενβέρ Χότζα, *Δύο φίλοι - λαοί. Από το πολιτικό ημερολόγιο κι άλλα ντοκουμέντα για τις αλβανοελληνικές σχέσεις*, Αθήνα χ.χ. [1985].

57. Βλ. Μ. Β. Δαλιάνης, *Το μεγάλο άνοιγμα. Χρονικό των ελληνο-αλβανικών σχέσεων στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα*, Αθήνα 2008.

καθεστώς του Ενβέρ Χότζα στην Αλβανία, ο τελευταίος προσπάθησε να ενσωματώσει την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας στο αλβανικό κράτος. Το 1945 η κομμουνιστική κυβέρνηση περιόρισε την επίσημα καθορισμένη περιοχή όπου κυριαρχούσε ο ελληνικός πληθυσμός. Αυτή η περιοχή επίσημα χαρακτηριζόταν ως «μειονοτική ζώνη» και περιελάμβανε 99 χωριά στην επαρχία του Αργυροκάστρου (σημειώνεται ότι τα τρία χωριά της Χειμάρρας που αναγνωρίστηκαν ως μειονοτικά χωριά το 1921, αποκλείστηκαν από τη «μειονοτική ζώνη»). Όλοι οι Έλληνες οι οποίοι ζούσαν εκτός των ορίων της μειονοτικής αυτής ζώνης (π.χ. στην πόλη του Αργυροκάστρου ή στην περιφέρεια της Κορυτσάς ή ακόμη και στην πρωτεύουσα τα Τίρανα) δεν θεωρούνταν πλέον ότι είχαν το καθεστώς του μειονοτικού Έλληνα.⁵⁸

Οι Έλληνες οι οποίοι ζούσαν στη «μειονοτική ζώνη» απολάμβαναν ορισμένα στοιχειώδη δικαιώματα. Φοιτούσαν σε ελληνικά μειονοτικά δημοτικά σχολεία, αλλά από το πέμπτο έως και το όγδοο έτος των σπουδών τους μπορούσαν να διδαχθούν την Ελληνική ως ξένη γλώσσα. Υπήρχε μία Ακαδημία στο Αργυρόκαστρο όπου οι φοιτητές εκπαιδεύονταν για να γίνουν δάσκαλοι και με την ολοκλήρωση των σπουδών τους θα διορίζονταν σε ελληνικά μειονοτικά σχολεία. Τα σχολικά τους εγχειρίδια ήταν αποκλειστικά και μόνο μεταφράσεις των Αλβανικών, και κατά συνέπεια οι μαθητές διδάσκονταν μόνο την αλβανική ιστορία και τον (αλβανικό) πολιτισμό, όντας εκτός επαφής με οτιδήποτε που αφορούσε την Ελλάδα. Μια ελληνόγλωσση εφημερίδα κυκλοφορούσε στα μειονοτικά χωριά, προωθώντας τις απόψεις του αλβανικού κόμματος Εργασίας (κομμουνιστικό κόμμα). Επιπλέον, όπως όλοι οι Αλβανοί πολίτες βίωναν την κατάργηση της θρησκείας από το 1967. Η καταπίεση των δικαιωμάτων της μειονότητας δεν συνεπαγόταν απαραίτητα ότι οι μειονοτικοί πληθυσμοί δεν ήταν ενταγμένοι στην αλβανική κοινωνία. Αντίθετα, αυτός ήταν ο στόχος του Ενβέρ Χότζα.⁵⁹

Σε όλη τη διάρκεια του 20ού αι. οι Έλληνες και οι Αλβανοί φαίνεται ότι επιδόθηκαν στην καταμέτρηση του αριθμού των μελών της ελληνικής μειονότητας. Οι Έλληνες από τη μια πλευρά, εκτιμούσαν ότι ο αριθμός αυτός ήταν ιδιαίτερα

58. Βλ. και Sonila Boçi, «Minoriteti Grek në Shqipëri midis Rezistencës Shqiptare dhe asaj Greke (1942-1944)», *Studime Historike* 3-4 (2008) 133-157· Sonila Boçi, «Marrëdhëniet e Ndërsjella të Minoritetit Grek me Qeverinë Komuniste Shqiptare (1944-1945)», *Studime Historike* 3-4 (2009) 83-102 και Sonila Boçi, «Politika e Shtetit Komunist Shqiptar ndaj minoriteteve në Shqipëri (1944-1948)», *Studime Historike* 1-2 (2010) 105-129.

59. Βλ. και Κων. Τσιτσελίκης, «Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία», στο Τσιτσελίκης – Χριστόπουλος, ό.π. (σημ. 28), σσ. 165-225.

υψηλός, συχνά συμπεριλαμβάνοντας στη μειονότητα Βλάχους ή τους Αλβανούς ορθόδοξους χριστιανούς, ενώ οι Αλβανοί επιχειρούσαν να μειώσουν τον αριθμό μη αναγνωρίζοντας ως ελληνικούς τους πληθυσμούς που δεν κατοικούσαν στις μειονοτικές ζώνες.

Το τέταρτο τμήμα της προτεινόμενης περιοδολόγησης σχετίζεται με την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος και τη μετάβαση στη μεταψυχροπολεμική περίοδο και την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ένα νέο και τελείως διαφορετικό πρόβλημα προέκυψε από την ταυτόχρονη μετανάστευση μεγάλου αριθμού Αλβανών και Ελλήνων μειονοτικών πληθυσμών προς τη Ελλάδα, σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στην ελεύθερη οικονομία. Η ελληνική κοινωνία, που παλαιότερα έστελνε μετανάστες, τώρα ήταν αυτή που υποδεχόταν ανάλογες ομάδες. Μα σειρά «αρνητικών» στερεοτύπων διαμορφώθηκε και συνεχίζει να υφίσταται ακόμη και σήμερα η Ελληνική κοινωνία δεν δείχνει να έχει προσδιορίσει με ακρίβεια τη στάση της απέναντι στη δεύτερη γενιά μεταναστών, δηλαδή τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα.⁶⁰

Η ανάδυση νέων εθνικισμών προκάλεσε ένταση κατά περιόδους στα θέματα των ελληνο-αλβανικών σχέσεων,⁶¹ και έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα των Τσάμηδων, κυρίως σε μία οικονομική βάση – διεκδίκηση αποζημιώσεων για τις περιουσίες. (Ο Χότζα δεν υποστήριζε και δεν ενέκρινε τις διεκδικήσεις των Τσάμηδων, καθώς τους θεωρούσε ρεβιζιονιστές, δηλαδή αναθεωρητές). Ταυτόχρονα, οι εξελίξεις στο Κόσοβο καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό την πολιτική των δύο κυβερνήσεων όπως και εκείνη των Μεγάλων Δυνάμεων σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ίδια η αλβανική κοινωνία αφού βίωσε μία σοβαρή οικονομική κρίση (χρεοκοπία του 1997) επιχειρεί να βρει το δικό της δρόμο στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Καταλήγοντας, θα ήθελα να επισημάνω μια ακόμη οπτική: την ανάδυση ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού ρεύματος τόσο από Αλβανούς και Έλληνες συγγραφείς όσο και από συγγραφείς της ελληνικής μειονότητας (Φ. Κονγκόλι, Β. Μουσταφά, Τ. Κότσιας, Θ. Στεργιόπουλος, Σ. Δημητρίου, Θ. Γκουρογιάννης)⁶² οι οποίοι ασχολούνται με την κομμουνιστική περίοδο και τη μετάβαση

60. Βλ. ενδεικτικά Βας. Παπαγεωργίου, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα. Τόπος και ταυτότητα, διαπολιτισμικότητα και ενσωμάτωση. Μία ανθρωπολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας*, Αθήνα 2011.

61. Βλ. και Σταύρος Τζίμας, *Στον αστερισμό του εθνικισμού. Αλβανία και Ελλάδα στη μετά-Χότζα εποχή*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010.

62. Βλ. ενδεικτικά αλλά και με ευρύτερο πλαίσιο Β. Γκουρογιάννης, *Το ασημόχορτο*

της αλβανικής κοινωνίας παράλληλα με τα προβλήματα των μεταναστών. Στην τάση αυτή δε θα πρέπει να αγνοήσουμε και ταινίες που αναδεικνύουν τα σύγχρονα προβλήματα της συμβίωσης των σύγχρονων Ελλήνων και Αλβανών, όπως «Μιρουπάφσιμ» (Βουπουράς – Κόρρας), «Πέρα από το χιόνι» (Σ. Γκορίτσας) και «Όμηρος» από το σκηνοθέτη Κ. Γιάνναρη.

Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2011

Ηλίας Γ. Σκουλίδας
Επίκουρος Καθηγητής Ελληνικής Ιστορίας
Τ.Ε.Ι. Ηπείρου.

ανθίζει, Αθήνα 1992· Σ. Δημητρίου, *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*, Αθήνα 1993· ο ίδιος, *Τους τα λέει ο Θεός*, Αθήνα 2002· Τηλ. Κώτσιας, *Βροχή στο μνήμα*, Αθήνα 2000· Σ. Δημητρίου, *Σαν το λίγο το νερό*, Αθήνα 2008· Τηλ. Κώτσιας, *Στην απέναντι όχθη*, Αθήνα 2009.